

LATOR LÁSZLÓ

Levelek, találkozások

Illyés Gyulával (hogyan is lehetett volna másképp?) Sárközi Mártánál találkoztam először. Akkor már nem volt válasz, a hajdani munkatársak, öregek és fiatalok, eljártak Márta szoba-konyhás zugligeti házába. Jött, aki ráért, hívatlanul, szabad akaratából, az együttléteknek nem volt szervezett jellege, irodalmias íze. Lehet, emlékezetem összemásol két képet, de úgy emlékszem, Illyés Szabó Lőrincsel, másokkal, akkor már hallgató írókkal volt ott, olyanokkal, akik közé mindig is szerettem volna bekerülni. Ott ismertem meg már távoli kamaszkorom bálványait, Sinka Istvánt, Féja Gézát, másutt nemigen lett volna rá alkalmam. A két leggyakoribb vendég Bibó István és Pilinszky János volt. Ötvenhat novemberének első napjaiban (negyedikén többedmagunkkal, közlekedési eszköz híján ott aludtunk Judittal) gyalog mentünk át Mártával Zugligetből a Gábor Áron úton, a Vérhalom téren át a Józsefhegyi utca 9-be, megnézni, nem esett-e bajuk Illyéséknek. Alighogy elkezdődött az Illyés Gyulával való kapcsolatunk, máris, mondhatni, hivatalos színezetet kapott. Ötvenötben, négy évi körmeneti tanárkodásom után az Európa (akkor még Új Magyar) Könyvkiadóhoz kerültem, az orosz szerkesztőségbe (az volt a vállalat legszervezettebb, örökül kapott részlege a forradalom leverése után, szerencsémre kiválhattam az orosz-szovjet csoportból), hasznomra volt az ott töltött idő, meglehetősen beletanultam a nekem régóta valamelyest ismerős orosz nyelvbe, ez is belejátszott, hogy tartós kapcsolatba kerültem az orosz lírával, fordíthattam azokat, akiket már évekkal azelőtt is szerettem-fordítottam, Puskind, Lermontovot, meg akiket nemrég, nagyrészt Juditnak köszönhetően fedeztem fel Mandelstamot, Paszternakot, másokat, addig jószereivel ismeretleneket. Mikor ötvenhatban átkerültem a latin szerkesztőségbe, akkor már jó ideje gyakorló versfordító voltam, antológiákat szerkesztettem, orosz, francia, német, olasz költők műveit. Helyzetemnél fogva így kerültem közvetlen kapcsolatba azokkal a nagyokkal, akik szerettek fordítani, és rá is voltak utalva a szerződéses munkára. Sokat dolgoztam együtt Weöres Sándorral, hihetetlen munkabírása volt (berímelek egy este hat-hétszáz sort a Kardos Tibor nyersfordításában kézhez kapott *Isteni színjáték*ból, mondta nekem egyszer). Mindig lehetett rá számítani. Én szerkesztettem válogatott versfordításait (szokás volt akkoriban megjutalmazni, még inkább segíteni egy-egy, nemrég még elnémított költőt, a kiadó versantológiáinak fáradhatatlan építőit), *A Lélek idézését*, alighanem volt valami részem a választásban is, ezért s nemcsak szokványos udvariasságból szól így a dedikáció: „*Lator Lacinak mély hálával köszönöm e könyv létrejötté körüli fáradozását, öleléssel, Weöres Sanyi*”, alatta a dátum: „1965. május 7.” Nyilván közös ügyeinknek is köszönhetem, hogy hosszan tartó kapcsolatba, szinte barátságba kerülhettem vele. Így ismerhettem meg közelebbről Szabó Lőrincet is. Egyik utolsó, meglehet, legutolsó levelét a füredi szív-kórházból írta. Mennyire jellemző rá, hogy súlyos betegen, a halál közelében is életeleme volt a munka.

Kedves barátom!

Értesítéseidet köszönöm. Válaszomat betegágyból diktálom, pár napja elért a harmadik szívtrombózis [az első már-már orvosian pontos leírása ott van a *Tücsökzenében*, a vers utolsó sorában a keltezés: ötvenegy október tizedikén]. A balatonfüredi szívkórházban fekszem. A konkrét kérdésekre: A Jammes-versekre vonatkozólag rendben van, amit kérsz. A Szépirodalminál sokkal több fekszik, mint az eddigi *Örök barátaink* kötetekben. A Tóth Árpád-féle fordítások francia eredetijét bizony innen semmiképp sem tudnám megállapítani. Ha megmaradok és ha november közepe-vége felé nem késett el tökéletesen a kíváncsiságod, esetleg hívj fel (16–44–55) Budapesten a lakásomon. Úgy rémlik, mintha egyszer már valamilyen célra megtaláltam volna a francia címet vagy kezdősort. A Verlaine örvendetes és egyben lesújtó számomra. Csak az *Örök barátaink* számára átdolgozott változatokat használjátok fel! Az *Il pleure dans mon coeur* még azon túlmenően is új változatban van a Szépirodalminál, Domokos Matyínál! Roppant sajnálom, hogy a száz vers közül csak mintegy negyvenet-ötvenet dolgoztam át véglegesen... Kálnoky, ha tud, küldessen valahogy egy *Faust II*-t Illyés Gyulának. [És a rossz kis papírlap alján kicsit zilált saját kezeírásával:]

Szeretettel üdvözöl mindnyájatokat

Sz. Lőrinc

Micsoda éltető ereje van a mesterségnek, vagy hogy szebben mondjam: a hivatástudatnak! Kínok közt, a fogyatkozó időben is gondja-figyelme van minden sorára. A levélen nincs keltezés, a borítékon a pecsét olvashatatlan. Valamikor szeptemberben írhatta. Tudjuk, szeptember 12-én Tihanyban, Illyés Gyuláéknál lett rosszul, onnét vitték a füredi szívkórházba, onnan a fővárosba, a Gömöri Klinikára. 1957. október 3-án halt meg. Ahogy vele, Illyés Gyulával is kiadói munkám hozott össze igazán. Hogyne kértem volna tőle is fordításokat? Oroszokat, franciákat. 1962. május 9-i levelemben van azonban egy mondat, amelyet ma már aligha lehet érteni: „A műfordításköteted, amelynek ügyében eddig nem tudtam volna semmit mondani, a 63-as tervben szerepel, de jó volna, ha alkalomadtán Domokos János-sal beszélnél a terjedelemről. A szerződés ugyanis csak 10 ívre szól, s az anyag jóval nagyobb. Én úgy látom, nem lesz akadálya a kötet bővítésnek, de kérlek, tedd meg ennek érdekében ezt a lépést, ha talán viszolyogsz is tőle.” Mert hogy a kiadó, felsőbb utasításra, a szerződésben szereplő terjedelem túllépését ürügyül használva, húzta-halogatta a kötet megjelentetését. De ugyan mit számított volna ez, ha Illyést nem kell büntetni 56-ban közzétett nagy politikai remeke, az *Egy mondat a zsarnokságról* s egyéb kihágásai-vétkei miatt? De szóban, telefonon, kiegészítettem levelem imént idézett mondatát. Azt tanácsoltam neki, írjon nekem egy levelet, nem otthoni, hanem kiadói címemre, amelyben félig-meddig visszakéri a kéziratot, hogy más kiadóhoz mehessen vele. Nemsokára megkaptam válaszlevelét.

Kedves Barátom,

ilyen rövid idő alatt nem tudok ilyen nagy munkát vállalni – egészségem sem jó.

A *Griesche d’hiver* végét elkészítem. A szöveget azonban nem értem mindennütt. Azért azt kérem, csináltassatok erről nyersfordítást. Mindhárom könyvet Flóra ma felviszi, hívjad föl telefonon (226–671), hogy mikor küldhettek értük. Vissza elég, ha a kérdéses részt kimásoljátok, amikor a nyersfordítást külditek; kérem hozzá az én abbahagyott fordításom utolsó szakaszát is.

Fordítás-kötetemmél restellkedve zavarlak benneteket. Másfél éve van ott, anélkül, hogy választ kaptam volna, hivatalosan, mikor, hogyan adják ki, ha kiadják. Mivel másutt nagyobb hajlandóságot tapasztaltam, szívesen venném, ha nem az Európát kellene terhelnem velem. Pirulnék, ha ezek után nekem kellene érdeklődő levelet írnom hozzátok, mi a mostani döntés, ténylegesen? Van ilyen? Hogy áll a dolog?

Voltaképpen tőled azt kérdem: mitévő legyek?

Egyetlen példány a nálad lévő kézirat. Megkérlek, aszerint kezeld.

Köszönöm szép Lermontov-könyvedet s őszinte barátsággal köszöntlek,
Illyés Gyula

Tihany, 1962. VI. 10.

Most következett az én jelenetem. Bementem a levéllel igazgatónkhoz: mit tegyek? Visszaküldjem a kéziratot? Domokos János azt tette, amire számítottam. Tudta, ha nemet mond a kiadásra, az egyszer még bélyeg lesz rajtuk. Azonnal küldd nyomdába, válaszolta, úgy, ahogy van. Lehet, benne volt a dologban az is, hogy Wessely László, a „munkásmozgalom régi”, Szibériát járt elbűvölő (kicsit megjátszottan kalandor) „harcosa”, Illyés ifjúkori barátja, a *Hunok Párizsban* Venczele, felhívta jelenlétemben, szobámból a Kádár-kor mindenható kulturális nagyasszonyát-pártfunkcionáriusát, s indulatosan kikelt Illyés védelmében. Emlékszem erre a mondatára: „magáról, Andics elvtársnő, már régen azt se fogják tudni, hogy a világon volt, amikor Illyés Gyula még mindig Illyés Gyula lesz.” És a *Nyitott ajtó*, akkor szokatlanul rövid idő alatt, néhány hónap múlva már a boltokban volt.

Kapcsolatunk, már korábban is, erre-arra elágazott. Hogy is mondjam? Közöm lehetett a költészetéhez is. 1959. március 31-én írta naplójába: „Este Boriska [Bibó Istvánnéról van szó], Márta, vacsora (nálunk). Márta [Sárközi Györgynél] megmutatta a neki átadott verseket egy kávéházban [a Hungáriában? a Kulacsban?] Juhásznak, Latornak, Pilinszkynek, Domokosnak. »Általános elragadtatottság!« Mindegyik fölírta azt a 15–20 verset, amelyik legjobban tetszik neki. Márta: okvetlen ki kell adatni, az egészet! Távozásuk után éjfél felé a versek listáját nézegetem. És szomorúság.”

A hatvanas években írórsorsom úgy alakult, hogy hosszú, ma már alig érthető, esztétikai zsargonra fordított, igazában politikai-ideológiai tiltás-akadékoskodás után (akkoriban) már nem volt ilyen egyértelmű érvrendszer, ha valamit nem engedtek közölni, fedőszövegeket használtak (megjelenhettek a verseim, előbb lapokban, folyóiratokban, és – bár voltak ilyen-olyan ellenvetések – jócskán megkésve, 1969-ben kiadták első kötetemet, a *Sárangyalt*. S bár én nem az ő csapásán haladtam, elküld-

tem persze Illyés Gyulának is. Május 5-én kelt levelében, mert az ő nemzedékében még így illett, nyugtázta, megköszönte a könyvem:

Kedves László,

egy hét óta újra és újra könyvedet veszem kézbe az ágy melletti asztalkáról. Azt hittem, van képem költészetedről. És újra és újra mennyi meglepetés a kifejezésnek abban a két végletében, amit a *Hajnalka* és a *Szomjúság* jelez!

Író írónak alig adhat mást, mint munkakedvet, hitet, hogy van értelme fáradozásának. Jó kritikát fogsz mindenkitől kapni ezért a *Sárangyal*ért. Én ehhez még kívánságot is küldök: csináld tovább minél több kedvvel és hittel. Rajta vagy az úton: a legigényesebben.

Szívből gratulálok!

És szeretettel öllelek,

Illyés Gyula

Tudom, az ilyen kényszerű levelekben ez-az a helyzetből következik. De figyelme, akárhogy is, jólesett, annak meg kiváltképpen örültem, hogy éppen az akkoriban szokatlanul szókimondóan erotikus (még az ilyesmire igazán fogékony Jékely Zsoli ízlését is borzoló) *Szomjúság*ot említi, azt gondoltam volna, legjobb esetben átsiklik rajta a tekintete, észre sem veszi. Volt úgy öt év múlva még egy, ha nem is személyes, nekem legalábbis váratlan, kapcsolatunkat erős szállal gyarapító találkozásunk. Illyés akkor éppen, úgy emlékszem, depressziójával kórházban volt, és az írószövetségben, meglehet, valamelyes politikai háttere is volt a dolognak, műfordításairól rendeztek egy estet. Nemes Nagy Ágnes Illyésnek egy Jammes-fordítását, szövelezését, mondat szerkesztését, Fodor Bandi, általánosabban, orosz fordításait elemezte. Én Horatius-magyarításairól beszéltem, azt mondtam el, hogy lehet a carmeneket, s általában a latinokat úgy megszólítani magyarul, hogy megőrizzük az antik metrumot, a nyelvet, a mondatot, mégis könnyen-természetesen szóljon, úgy, ahogy, talán hajdan a latinok hallhatták. El is küldtem neki előadásomat, ezt a levelet írtam hozzá:

Kedves Gyula bátyám,

küldöm, amit az Írószövetségben Horatius-fordításaidról mondtam, főképp azért, mert az *Élet és Irodalom* meglehetősen idétlenül foglalta össze. Igaz, a *Nagyvilág*ban úgyis megjelenik.

De leginkább azért írok, hogy megkérdezzem: nem esne-e nehezedre néhány Chaulot-verset lefordítani. Nem sokat, inkább csak a kézjegyet szeretném kémi a készülő Chaulot-kötetbe. Azt hiszem, nagyon megérdemli a magyar kiadást, sokat tett értünk. Van egy másik tervem is, a Frénaud-kötet a Napjaink Költészete sorozatban, az újabb verseiből. De azt még előbb össze kell állítani. Ha kedved volna tőle majd valamit fordítani, nagyon örülnék neki, de persze egyik kérésemet se vedd zaklatásnak.

Jobbulást kívánok, tisztelettel, szeretettel köszöntlek,

Lator László

Postafordultával megkaptam a választ:

Kedves László,

Flóra beszámolt az előadásról részletesen, de most ráadás öröm volt, hogy írásban is előttem van; a legszebb emlékeim közé teszem.

Chaulot-t igen megszerettem, mint embert is. Örömmel vállalom részt, amennyire erőm lesz. De nem értem minden versét s így jó lesz, ha egymás mellé ülünk olyan szöveggel, melyet te már átvettél. Frénaud-nak épp a napokban írtam – tudathatjuk már vele a tervet?

Kézcsókkal, baráti öleléssel,

Gyula

1974. IV. 7.

Egy március 12-i bejegyzés naplójában: „Dobozy Imre [akkor ő volt az Írószövetség elnöke] telefonál. A jövő héten az Írószövetség fordítói osztálya »ünnepélyfélést« tart a fordításaimról. Nemes Nagy Ágnes, Lator László, Fodor András vezetik be – elmennék-e csak egy félórára is? El tudnék menni, de megint a lélek húzódkodása, hogy ne – pedig Ágnes is, Andrást is, Lászlót is becsülöm és szeretem. Pedig ha másnak ilyen ünnepléséről hallok, sóvárgás fog el, de jó neki. De úgy vagyok, a jó is, ami érinti, már csak dúlja az ideget. Nem a saját testemben lakom; kicserélte az idő.” Ugyan ismerik-e, élénk állítják-e életműve-személyisége elemzői ezt az Illyést? A sebezhető, a szorongót, a sikerre mégis szomjazót? S értik, ismerik-e azt a fenyegető közeget, amelyik az ilyen epizodikus közegekbe is beszivárog?

És aznap a naplójában: „Lator László elküldte előadásának szövegét. Horatiust így még senki nem ültette át magyarra – ezt bizonygatja, nagy eltűnődésemre. Az egész osztályból én egyedül buktam meg latinból (és csak abból); azért hagytam ott a gimnáziumot.” Lehet, Illyés úgy érezhette, hogy most én kárpótoltam azért a bukásért. De hát, nem győzöm elégszer mondani, a nyelvtudás csak egy része a műfordító mesterségnek. Levelét csak a keresztnevével írta alá. Ha így nézem, ha úgy, ennek az aláírásnak ez az előtörténet a fedezete. Jólesett, hogy számított neki a véleményem. Nem tehetek róla, ezt is benne érzem, hogy 1973-tól kezdve, bármekkora volt is köztünk az ilyen s amolyan távolság, minden könyvét, verset és prózát, elküldte. A *Minden lehet* váltás, fordulópont nagyívű lírájában. Hadd idézzem hát három, majdnem esszényi levelemet:

Kedves Gyula bátyám,

ne haragudj, hogy csak most, megkésve köszönöm meg a *Minden lehetet*, de három hétig külföldön, Belgiumban voltam. Most is rossz lelkiismerettel írok, mert úgy érzem, hogy erről a kötetről valahogy nem illik levélben írni, olyan magasból szól. Nem öregkori mű ez, sokkal inkább vakmerően, ronthatatlanul fiatal. A nagykor csak tapasztalat-mennyiségben, csak képtelenül sűrű anyagában van jelen. A tudás és a fogalmazás végső biztonságban. Ezek a versek egyszerre mondják a magad életét, a magyarságét és az egész emberiségét. A magad emlékezete – a tuda-

tos és a sejtek biológiai emlékezete: az ujjbegyekben, a lábizmokban „melegen átcikázó” – összeolvad az emberiség közös, történelmi és biblikus-mitikus emlékezetével. Hogy a nekem talán legkedvesebbet mondjam: *Az ígéret megszegése* magától értetődően sűríti egy pontba a látványt, a személyes sorsot és a történelmi, történelem alatti emlékezést. A pusztulás ijesztő képeit, mindnyájunknak kis és nagy apokalipsziséit, de a töretlen erőt, a dacos szembeszegülést is, itt a „nagyapai juhászputyákkal”, másutt mással, olykor csak a képtelen, mégis természetes emberi mozdulattal. Majd minden versben a pusztulással szemben egyenesen álló emberi méltóságot, a sohasem hasztalan küzdelmet, a hűséget a „nincs remény mocskában is”, a „tömérdék teremtést”, amit a legköznapibb lét részletei is hordoznak, a megüresedett kovácsműhely vagy a mezőről hazabaktató barmok vagy a megszelídített „vad időt” őrző répaverem. Csakugyan egyszerre tudod mondani, egyforma feszültséggel „a félelmetest és varázslatot”. És persze, most is, ebben a más-nemű közegben is, a számadói gondot, a nemzeti-erkölcsi-emberi mértéket.

S úgy tetszik, verseid nyelvi megformálása – megőrizve a mindent mondani tudó, latinosan átlátszó Illyést – valahogy megváltozott.

Mintha mondataid megnőttek és meglassultak volna, mintha kanyargóbbak, zezzugosabbak, kevésbé villámszerűek volnának mostanában. Szinte azt mondanám, hogy homályosabbak, ha helyénvaló volna ez a szó a te homályt nem tűrő költészetedben. De ha valaki egyszer nekilátna verseid stiláris elemzésének, alighanem kimutatná, hogy a mérhetetlenül sűrű tartalom hogy torlasztja, hogy fékezi ebben a korszakodban a mondatok iramát, hogy akasztja meg egy-egy közbevetett mondatkolonccal, s hogy duzzad fel, hogy bukik át az akadályon a folyamsodrású mondat. Mintha a meg-megcsomósodó, fel-feloldódó gondolat vagy indulat dinamikáját követné. Nemcsak az egész vers, a mondat is (szerkezetében is) „időtlen-ségek zenétlen zenéje” lett. Tompább, törtebb, párásabb a fénye a mostani verseidnek. Mostani „zenétlen” verseid, mintegy az anyag természetes nehézkedésének engedve, lefelé esnek. A verszárások nem felcsapva zengenek ki, hanem „atonálisan” koppannak, tompán elhangzanak. Ilyesmikre gondolok: „szerszámmal vagy anélkül”. S mennyi szándékolt „szárazság” már a szavakban is: okadatolt, vélelem, és így tovább. Mintha a magad útján egy kicsit a modern angolokhoz közeledtél volna: Eliothoz, Thomashoz, Audenhez, talán a rokon tapasztalat okán.

Tudom, hogy mindez csak ügyetlen dadogás, de hát mi más tehet levélben az ember? Tisztelettel, szeretettel köszönt,

Lator László

Budapest, 1973. november 17.

Kedves Gyula Bátyám,

köszönjük szépen a *Különös testamentumot*. Már a *Minden lebeben* megcsodáltam ronthatatlan megújulási képességedet. Sokan megirigyelhetnek érte, kivált mostanában, mikor fiatalok és idősebbek, igazán jelentősek is, olyan könnyen belekényelmesednek a maguk modorába, versmintáikba, még mondandóikba is. Te benned nem fogy, hanem gyarapszik a közlendő, az érzelmi-gondolati tartalék. S mennyire nem fárad új s új nyelvi-ritmikai formákat teremteni. A tudás olyan fenn-

síkjain jársz, ahová csak a Te korodban juthat fel a szellemében töretlenül fiatal szerencsés. Tiszta értelem és tiszta indulat feszíti már-már valószínűtlenül tömény lírádat. Ura vagy bizony, de még mennyire ura a szavaidnak. Feltétlenül ura a versnek, akár a több szólamban zengő, a személyes sorsot és a közöset, az emberiségét vagy a népét-nemzetét, sejtelmesen derengő és keményen rajzolt képekbe fogó nagy ívű versnek, mint amilyen a *Bemutató*, akár az emlékezet mélyéről felszökőknek, akár az öregséget olyan vigasztaló biblikus erővel-szépséggel megéneklődőknek, mint amilyenek az *Isten vén malmái* ciklus darabjai. Azok közt van a nekem talán legkedvesebb, az *Út előtt*: nem sok ilyen verset olvastam életemben. S kicsoda súlya van az olyan kis verseknek, mit az *Omlás előtt* vagy a *Jogaink!*

Biztosan lesz majd, aki észreveszi, hogy nyúl sz vissza merész, hézagos szövésű prózaverseidben a modern franciákhoz, olykor talán ifjúkori vonzalmaidhoz. Lesz, aki kihallja kötetedből az angolosan kopár, köznapi-prózai (mégis feszült) hangzatosokat. Nekem, míg könyvedet olvastam, legtöbbször a kései Arany jutott eszembe. Leginkább a „Gyékényes, abroncsos alföldi szekér” ízei, bicegő zenéje (mint a *Finom fül a magányos házbané*), paraszti képekből sugárzó – bocsánat az elnyűtt szóért – örök emberi szépsége-fájdalma. De igazában nem az *Ősziké*kkel való tartalmi, hangulati rokonságra gondolok. Hanem arra, ahogy a nyelvvel, a mondattal bánasz, bánni tudsz. Arra is, hogy milyen pontosan képezi le a versmondattal a gondolat (a sokféle szenvedélytől forró gondolat) áramingadozásaidat. Ahogy a testet öltő gondolat, a mondat is nekilődül, meg-megbicsaklik, megsűrűsödik, fellazul. (Ez nemcsak Aranyt, de Szabó Lőrinc ideges pontosságát is eszembe juttatja.) Aztán a két véglet: egy-két szóval zsugorított, de sok mondatnyi tartalmat sűrítő, sokszor állítmánytalan mondat. És a sokféle súllyal kiegyensúlyozott nagy körmondatok, amelyek, bárhogy csigázod az ízületeiket, mindig félreérthetetlenül tiszta rajzúak. Csak Arany mert ilyen képtelen, mégis ilyen természetes, ellenkezés nélkül befogadható szórendeket csinálni.

Hadd írjam meg azt is, hogy milyen elragadtatottan olvastam, olvastuk sokan a Herdernek, Adynak és sok mindenkinek írt válaszodat, akárcsak a *Beatrice*, ha jól emlékszem, szeptemberi részletét. Jó, hogy van, aki ilyen feddhetetlenül, ilyen higgadt szenvedéllyel tud szólni és szólhat ezekről a kérdésekről. S a magyar politikai közgondolkodásban olyan fájdalmas ritka bonyolult, árnyalt elemzéssel.

Mindig megújuló tisztelettel, szeretettel köszönt,

Lator László

1978. január 24.

Kedves Gyula bátyám!

Bizony régóta készülök ezt a levelet megírni, és nem az utóbbi időben megsokasodott köznapi bajaim gátoltak igazából. Inkább az, hogy nemcsak forma szerint szerettem volna megköszönni a *Közügyet*, hanem valahogy el is mondani, hogy miért érzem olyan fontosnak emelkedő pályádnak ezt az útjelzőjét. És ezt szinte reménytelen feladatnak látom: az ilyen, úgyszólván minden látványosságot kirekesztő nagy költészetéről alig lehet olyasmit mondani, aminek ne érezné az ember, alighogy leírja, a megszégyenítő elégtelenségét. A *Minden lehetben*, a *Kü-*

lönös testamentumban a fiatalságot, a mindig-megújulást, a gondot, a bajt, a kort is a maga hasznára fordító ember erejét csodáltam. Az állandó költői gazdagodás képességét. De a *Közügy* mintha kevésbé volna „terjeszkedő” hajlamú kötet. Olyanok ezek a versek, együtt és külön-külön, mintha egy óriási belső gravitáció rántana magára mindent, nagyon kis helyen roppant mennyiségű és egyre növekvő energiájú anyag zsúfolódna össze. Úgy tetszik, már fokozhatatlan töménység. Micsoda személyes, egyszersmind történelmi (paraszti, nemzeti) emberi sűrűsége van az olyan tárgyi elemekből építkező, de egy pillanatra sem csak tárgyi leírásnak, mint a *Robinson szemével!* A használatból régen kikopott, kiürült, kallódó tárgyaknak, szerszámoknak elemi közlő erejük van: minden ott a valahai élet lenyomata, a versben most is mindegyikben elevenen áramlik valami tartalom. Milyen nehéz (és mennyire érdemes volna) megmagyarázni, megfejteni a megformálás szinte képtelen (hadd mondjam: kézműves) biztonságát. Ezek a sorok és más verseid is azt sugallják, hogy a tudás már szinte a kezekben, az ujjaid begyében van, szinte önkéntelenül idomítod (a természetéhez hozzá is idomulva) az anyagot. A bogos, göcsörtös, egyszerre rögös-töredezett és könnyű iramú, a tárgyat mintegy körülta-pogató, de egy pillanatra sem tétova, érzékenyen pontos nyelvnek, szinte eszköztelenül is, valószínűtlen megidéző ereje van. Egyszerre érezni ennek a nyelvnek a kétféle természetét: mintha ott, előttünk alakulna, formálódna, mintha eleve kész lett volna, mert amit mond, csakis így lehet elmondani. És aztán a dallamtalan, már zenén túli, de éppen dallamtalanságában, diszszonanciáiban olyan megejtő zene. (Arany János-i, nemcsak a 77-ben, ebben a számmal is, a rímmel is Aranyra rímelő, Arany- és az Illyés-változatban nekem egyformán nagyon kedves versben.) Van még valami, amit megint csak lehetetlen megmagyarázni: az olvasó úgy érzi, a szavaidnak, a mondataidnak mostanában a jelentésükből nem kényszerűen következő belső terük, hátsó tartományuk van. Nagyon szeretem a versidben mostanában szaporodó ősi elemeket, a természet, az évszakok változó (és lám, milyen kevésbé divatjamúlt, ha jó kézzel rajzolt) képeit. Mennyi szeles-levegős örvénylés, mennyi tágasság van az ilyen sorokban: „Jólesik a járás a megürült, a meghivesedett völgy felett / mint két munkanap közötti csöndben / az atyák-nyütte dombon.” Amihez nyúlsz, annak nyomában személyes és személytelen dimenziója támad. Olykor sötét derengésű mondataid mintha a kijelentések, a bibliai példabeszédek nyilvánvaló érzelmi igazságával szólnának. Vagy ez a másik „kétneműség”: még a riadalmat, fenyegetettséget árasztó képekben is mindig van valami gyönyörű homályos izzás („haragvó lángra szítva izzik a birs, a mandula, a szilva”), valami, bár kételyekkel barázdált, rendíthetetlen bölcs tudás a világról. Mostani költészetedet az a földméli, embermélyi fűtőanyag melegíti, amelyről az *Útbálózat: szemgyönyörűség!*-ben beszélsz: „az elúttalanult határban” is mindig ott van az „emberre áhító hit”, az a szinte húsunkban fészkelő, szinte testi igény, amit „testérdeknek” mondasz.

Nemegyszer olvastam, jóformán betéve tudom a *Kéz a ködben*. Nemcsak az fogott meg benne, hogy a személyes és történelmi jelenések a földrajzi határoknál tágabb, igazabb határok övezte hazában vagy haza felé vonulnak. Hanem az is, hogy ezt a „közügyet” ebben az adysan ködlő, balladás, hézagokkal szabdalta, sokfelé gyökerező és sokfelé nyilalló versben megírod, testetlent és valóságot természetes mozdulattal terelve együvé. Ilyen a *Közügy* is: kétséget és bizodalmat, fáj-

dalmat és reménységet, aljasságot és felfénylő tisztaságot, hazugságot és igazságot egyforma indulattal és egyforma indulatot, úgy értem, egyforma hevű indulatot keltve fogalmazol meg.

Ez a fojtott szenvedélyű vers talán annál hatásosabb, annál általánosabb érvényű (mert korhoz, hírhez kötve is korok fölötti igazat mond), minél kevésbé kényszerülünk megkeresni a távoli város pontos helyét a térképen. Ha sejtjük is, hol van, nem csak az a fontos benne.

Hűségese szeretettel köszönt,

Lator László

Budapest, 1982. április 28.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

7.

Ha egybeolvasom, amit eddig írtam, meglehetősen nehéz helyzetbe hoz: tulajdonképpen mit is gondolok a haladásról? „Nem mondhatjuk, hogy a civilizáció nem halad. Minden következő háborúban új módon ölnek meg.” Noha Will Rogers, amerikai humorista szavainak megcáfolására képtelen vagyok, kérdésekre mégsem válasz. Kivált nem, mert a szörnyűséges eredmény: a nemcsak újfajta, de tömegesebb pusztítás éppen azzal függ össze, aminek haladása vitathatatlan. Technikai tudásunk az emberré válás kezdetei óta hol lassan-fokozatosan, hol gyorsan-robbanásszerűen nő. Az utóbbi ötven évben igen gyorsan. Nem pusztán ismeretként, hanem mindennapi gyakorlatként. A fogas kérdés tehát így szól: vajon technikai gyarapodásunk jobb állapotot teremt-e, mint amiben annak előtte voltunk?

Tekintve, hogy tudásunk és vele hatékonyságunk párhuzamosan, ha nem is feltétlenül ugyanolyan mértékben nő biológiában, orvoslásban, közegészségügyben, az előbbi kérdés így szól: vajon mindez tartósan és visszafordíthatatlanul jobb állapotot teremt-e, mint amiben annak előtte voltunk? Tudom, vannak, akik úgy gondolják, hogy csak a minden kákán csomót kereső vagy éppen a technikai-tudományos haladás velejárói miatt roppant pihent agy tesz fel magától értetődő választ kiváltó kérdéseket. Hiszen ki az, aki amellet érvelne, hogy az volna a jobb, ha nem találtuk volna fel az írást, a nyomtatást; ha a lovaskocsi volna az egyetlen szállító- és közlekedési találmányunk; ha sötétben be kellene érünk gyertyával vagy fáklyával; ha az emberi testről és lélekről beértük volna azzal, amit a józan paraszti ész már sok évezrede tud róla? Csattanós ellenérvként pedig rámutatunk, hogy a gépesítés, a motorizáció és elektronizáció mennyire kiterjesztette az ember képességeit, eszközeinek körét, megnövelve kényelmét, szabadidejét. És rámutatunk, hogy számos korábban halálos kór megelőzése, illetve gyógyítása, valamint az életmód több tényezőjének megváltozása következtében egyszerre hosszabbodott meg az átlagéletkor és nőtt meg a népesség.